

“БЕКТЕМ”

Филология илимдеринин доктору
(кандидаты) окумуштуулук даражасын
коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700
диссертациялык кеңештин төрагасы,
ф.и.д., профессор
Маразыков Турусбек Сейдакматович

“16-” декабрь, 2024-жыл

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин 2024-жылдын 11-декабрындагы отурумунун

№ 3 токтому

Катышкандар: Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков (10.02.01), төраганын орун басары, ф.и.д., профессор, академик С. Ж. Мусаев (10.02.01); диссертациялык кеңештин мүчөлөрү: ф.и.д., доцент А. Э. Абдыкеримова (10.02.01), ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова (10.02.01), ф.и.д., доцент М. К. Алишова (10.02.01), ф.и.д., профессор М. А. Атакулова (10.02.06), ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев (10.02.01), ф.и.д., профессор М. И. Мирзахидова (10.02.06), ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова (10.02.01), ф.и.д., доцент С. Садыкова (10.02.06), ф.и.д., доцент Б. Ж. Усмамбетов (10.02.06).

Окумуштуу катчы: ф.и.д., доцент С. К. Каратаева (10.02.06)

Күн тартибиндеги маселе:

1. Мураталиева Уркуя Тойчуйевнанын “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: риторика маселеси” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын алдын ала коргоосу.

Угулду:

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Изденүүчү Мураталиева Уркуя Тойчуйевнанын “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: риторика маселеси” деген темадагы кандидаттык диссертациясы диссертациялык кеңешке коргоого келип түшкөн. Кеңештин

урматтуу мүчөлөрү, баарыңыздар диссертацияны окуп чыктыңыздар. Изденүүчү жана анын илимий иши тууралуу жалпы маалымат берүү үчүн сөз окумуштуу катчы Сонайым Кубатбековнага берилет.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, ф.и.д., доцент С. К. Каратаева: Мураталиева Уркуя Тойчуевнанын “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: риторика маселеси” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы жана ага тиешелүү аттестациялык документтери Д 10.22.644 диссертациялык кеңешинин электрондук тизмесинде турган. Диссертациялык кеңештин мөөнөтү аяктагандыктан изденүүчүнүн диссертациясы жана ага тиешелүү аттестациялык документтер жаңы түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешке 2024-жылдын 18-октябрында кабыл алынган. Илимий жетекчиси – филология илимдеринин доктору, академик Сыртбай Жолдошович Мусаев.

Диссертациялык иш Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин кыргыз филологиясы кафедрасынын кеңейтилген жыйынында талкуудан өткөн. Ал талкуунун жыйынтыгында диссертациянын темасынын актуалдуулугу белгиленип, өз алдынча аткарылган илимий изилдөө экендиги айтылат. Жыйынтыгында диссертацияга оң мүнөздөмө берилип, талкууда айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунушталган.

Диссертациялык ишке Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин кезектеги отурумунун 2024-жылдын 23-октябрындагы №1 токтому менен төмөнкү курамда эксперттик комиссия бекитилген: ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев (10.02.01), ф.и.д., профессор Б. Сагынбаева (10.02.06); ф.и.к., доц.м.а. Жумагул кызы Айнура (10.02.01). Диссертациялык ишке бекитилген эксперттик комиссия илимий ишти 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча коргоого кабыл алууга жана ачык коргоого сунуштаган.

Мураталиева Уркуя Тойчуевнанын аттестациялык документтери Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын койгон талаптарына толук жооп берет.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Марзыкков: Окумуштуу катчынын маалыматына суроолор барбы? Жок болсо, анда сөздү изденүүчүгө берели.

Изденүүчү У. Т. Мураталиева: Рахмат. Диссертациялык кеңештин урматтуу төрагасы, диссертациялык кеңештин мүчөлөрү! 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Сөздүн магиялык кудурет-күчү:

риторика маселеси” темадагы ишти сиздерге сунуштайм. Илимий жетекчим – филология илимдеринин доктору, академик С. Ж. Мусаев.

Бул диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы учурда риторика грамматика, логика, стилистика, кеп маданияты, поэтика өңдүү жана башка бир катар дисциплиналар менен тыгыз байланыштагы, филологиялык циклдагы илим катары гана эсептелбестен, дээрлик бардык илимдерге жана искусствонун түрлөрүнө тиешеси бар, ал гана эмес аларды өздөштүрүүнүн «кептик инструментине» айланган өзгөчө илимий тармак, экинчи жагынан, таасирлүү, максаттуу, натыйжалуу сүйлөө чеберчилиги же искусствосу катары аныкталып жүргөндүгү белгилүү. Кыргыз тил илиминде текст система-структуралык, семантика-функционалдык, лингвопрагматикалык анализдердин объектиси катары лингвистикалык, лингвостилистикалык, филологиялык өңүттөрдөн талдоого алынганы менен, тексттин риторикалык түзүлүшүнө талдоо жүргүзүлбөгөндүгү үчүн конкреттүү тилдик фактылардын негизинде тактоо жана тиешелүү мисалдардын негизинде иллюстрациялоо зарылдыгы диссертациялык ишибиздин актуалдуулугун айгинелейт.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери – изилдөө ишинин негизги максаты катары жалпы риториканын изилдөө ишине байланышы бар айрым өзөктүү маселелеринин, ошондой эле кара риториканын негизги стратегиялары менен тактикаларына, принциптерине, манипуляциялык ык-амалдарына, псевдологикалык технологияларына байланышкан маселелерин кыргыз тилинин факты-материалдарынын негизинде изилдөө саналат.

Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:

1) жалпы риториканын, анын ичинде кара риториканын теориялык жана практикалык маселелеринин жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде изилдениш абалына, алардагы концептуалдуу көз караштарга, илимий адабияттарга сереп жүргүзүү;

2) жалпы риториканын алкагында каралчу негизги, базалык түшүнүк-категорияларды, ораторлорду түрлөргө бөлүштүрүүнүн принциптерин, прецеденттүүлүк кубулушунун конкреттүү тилдик иллюстрациялардын мисалында изилдөө;

3) кара риториканын максаты, колдонулуу чөйрөсү, принциптери, суггестивдик лингвистика менен болгон байланышы, кептик стратегиялардын типологиясы, манипуляциялык ык-амалдар өңдүү теориялык негизги маселелерди кыргыз тилиндеги көркөм жана медиатексттердин мисалында иликтөө;

4) текстке риторикалык талдоо жүргүзүүнү кыргыз тилиндеги көркөм тексттердин мисалында көрсөтүү жана медиатексттерден алынган мисалдар

аркылуу элокуция, кептик фигуралардын кара риторикада колдонулушу өндүү маселелерге илимий негизде илик жүргүзүү.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- Кара риторика классикалык риториканын контекстинде жаралып, демагогия, рабулистика, софистика өндүү манипуляциялык ык-амалдардан башат алып, өнүгүп-өзгөрүп келгендиги башка тилдик фактылардан тышкары, фольклордук чыгармалардын үлгүлөрүнөн ачык көрүнөт.

- Айрым түрк тилдеринде, анын ичинде кыргыз тил илиминде риторикага салыштырмалуу кеп маданияты жана стилистика багытындагы изилдөөлөрдүн басымдуулук кылышы орус тил илиминин таасири аркылуу түшүндүрүлөт. “Кеп маданияты” түшүнүгү орус окумуштуулары тарабынан киргизилген, орус тил илимине гана мүнөздүү феномен болуп эсептелет.

- Кара риторикадагы кептик стратегиялар менен тактикаларды, манипуляциялык ык-амалдарды, псевдологикалык технологияларды реализациялоодо риторикалык фигуралар өзгөчө мааниге ээ болот.

- Кыргыз тил илиминде тексттерге, анын ичинде медиатексттерге да риторикалык анализ жүргүзүү зарылдыгы Кыргыз Республикасында болуп жаткан саясий процесстердин таасири астында саясий риториканын, полемикалык риториканын, манипуляциялык риториканын, медиариториканын актуалдашуусу аркылуу да түшүндүрүлөт.

Иштин I БАБЫ “КАРА РИТОРИКАНЫН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИНИН ИЗИЛДЕНИШ АЛ-АБАЛЫНА ЖАЛПЫ СЕРЕП” деп аталып, бул бапта жалпы тил илими жаатында жалпы риторикага, анын ичинде кара риторикага тиешелүү маселелердин теориялык өңүттөн изилдениши каралган. Ошону менен эле бирге риториканын айрым маселелеринин түркологияда кеп маданиятынын алкагында изилденишине аталган бапта орун берилген. Атап айтканда, айрым түрк тилдеринде, анын ичинде казак, өзбек тил илимдеринде риториканын өзөктүү маселелеринин изилденишине сереп жасалган. Баптын соңку параграфында кара риториканын кыргыз тил илиминде изилденишине илик жүргүзүлгөн. Кара риториканын элементтери, анын айрым формалары сөз өнөрүнөн, асыресе, фольклордук чыгармалардан, атап айтканда, каргыштардан, магиялык поэзиянын алкагында айтылган суггестивдик тексттерден башат ала тургандыгы баса белгиленип, теориялык материалдардын мазмунуна ылайык, айтыштардан, каргыштардан алынган тилдик иллюстрациялар талданып төмөндөгүдөй тыянактар чыгарылган:

• Риторика илим жана искусство катары байыркы Грециядан башат алгандыгы белгилүү. Ал эми риториканын маселелерин теориялык өңүттөн карап, илимий негизде, рационалдуу түшүндүрүү аракети риториканын

тарыхы боюнча жазылган айрым адабияттарда Эмпедокл тарабынан жасалгандыгы айтылса, айрым адабияттарда риторика боюнча биринчи трактат Эмпедоклдун шакирти, саясий оратор, жактоочу Коракска таандык экендиги туурасында маалымат берилет. Андыктан риториканын тарыхын изилдеген басымдуу көпчүлүк окумуштуулар Кораксты риториканы изилдеген биринчи теоретик-окумуштуу катары эсептешет.

- XIX кылымда орус тил илими жаатында риториканы схоластикалык, турмуштук негизи жок, кепти ашыкча шөкөттөөгө байланышкан керексиз илим катары чечмелөө, кабылдоо тенденциясы күч алган. Риториканы бир тараптуу сындап чыкан окумуштуулардын сап башында белгилүү орус тилчиокумуштуусу А.А.Потебня турган. Мындай жагдайдын таасири астында орус тил илиминде риториканын ордуна кеп маданияты жана стилистика багытында изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Советтик тил илиминдеги мындай тенденциянын таасири мурунку союздук республикаларда, анын ичинде Кыргызстанда да эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарына чейин сакталган.

- Түркологияда кара риторикага байланышкан маселелер туурасында сөз кылганда, анын айрым формаларынын сөз өнөрүндө, асыресе, фольклордук чыгармаларда, атап айтканда, каргыштарда, магиялык поэзиянын алкагындагы суггестивдик тексттерде кезиге тургандыгын эске алуу шарт.

- Кара риториканын демагогия, псевдологикалык технологиялар, вербалдык агрессия, манипуляциялык амалдар, рабулистика, софистика өңдүү ык-амалдары биздин фольклордук чыгармаларыбызда, маселен “акыйнек айтышуу”, “кордоо айтыш”, “каргыш” өңдүү жанрлардан тышкары, эпикалык чыгармаларда да жашап келген.

Иштин “ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ, МЕТОДДОРУ, ПРИНЦИПТЕРИ ЖАНА БАЗАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРҮ” деп аталган II бабында изилдөөнүн объектиси, предмети, методдору, өңүттөрү аныкталып, теориялык, иллюстративдик материалдары жана булактары, жалпы жана жеке риторика, ораторлорду түрлөргө бөлүштүрүүнүн принциптери, риторикалык базанын түшүнүк-категориялары көрсөтүлүп, төмөндөгүдөй тыянак-натыйжалар алынды:

- Теориялык өңүттөн алып караганда, изилдөөнүн материалдары катары ар кандай турмуштук кырдаалдардагы кептик жүрүм-турумдун жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү жана кептин таасирин арттыруу үчүн аларды колдонуунун практикалык мүмкүнчүлүк, көндүмдөрү жалпы риториканын маселелери катары каралган. Ошону менен эле бирге жалпы риториканын: 1.риторикалык канон; 2.эл алдына чыгып сүйлөө (ораторика); 3.талаш-тартышка катышуу; 4.аңгемелешүү; 5.күнүмдүк сүйлөшүүнүн риторикасы; 6. этнориторика – деген өңдүү бөлүмдөрүнө токтолуп, аталган ар бир маселени ар тараптуу

изилдөөгө алган В.И. Аннушкин [1989], Ю.В. Рождественский [1997], Н.Б. Мечковская [1998], Т.В. Анисимова, Е.Г. Гимпельсон [2008], Н.А. Безменова [1991], В.А. Гофман [2010], А.К. Михальская [2008], С. Ф. Иванова [1978], С. А. Минеева [1991], А.А. Волков [2001], Л. Н. Горобец [2008], Е.В. Ключев [2001], О. А. Баева [2002], Д. Вайссман [2004], Л. Г.Павлова [2004], Бредемайер К. [2005] өндүү ж.б. бир катар окумуштуулар тарабынан сунушталган теориялык жолжоболор, илимий концепциялар изилдөөнүн негизги теориялык материалдары катары иликтенген.

- Изилдөөнүн объектиси катары кара риторикадагы стратегиялар, кептик тактикалар, манипуляциялык ык-амалдар, псевдологикалык технологиялар эсептелет. Ал эми предмети катары риторикалык фигуралар, көркөм тексттер, саясий медиатексттер тандалып алынды.

- Изилдөөнүн жүрүшүндө сыпаттама, системалаштыруу, эвристикалык, интерпретациялоо, структура-семантикалык, семантика-функционалдык, анализ, синтез, салыштыруу методдору жана лингвистикалык, лингвостилистикалык анализдердин айрым элементтери менен эле бирге, текстке риторикалык анализ жүргүзүү методу колдонулду.

- Изилдей турган маселелердин масштабына ылайык риторика жалпы жана жеке болуп бөлүнүп, ал эми жеке риторика өз кезегинде, педагогикалык риторика, юридикалык риторика, саясий риторика, аскерий риторика, дипломатиялык риторика, эвристикалык риторика, иштиктүү риторика, илимий риторика, компоративистик риторика, полемикалык риторика, манипуляциялык риторика, медициналык риторика, медиариторика, кара риторика өндүү бир катар түрлөргө да бөлүнөт. Жеке риторикалардын санынын өсүшү коом турмушунун өзгөрүүсүнө, илимийтехникалык прогреске, саясий, социалдык өзгөрүүлөргө да түздөн-түз байланыштуу.

- Европа, орус тил илимдеринде ораторлор темпераменттик бөтөнчөлүктөргө жана алардын кебинде баяндалган объектиге, б.а., эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгына ылайык классификацияланган болсо, кыргыз этнориторикасында чечендик ораторлордун дареметине, шык-жөндөмүнө, сөз өнөрүн өздөштүрүү деңгээлине ылайык акыл чечен, көрөгөч чечен, кургак чечен, тил чечен өндүү түрлөргө бөлүштүрүлүп келген.

- Көркөм тексттин риторикасында, диалогдук риторикада, аскерий же саясий риторикада болсун прецеденттүүлүк жазма текстти окуп жаткандардын же оозеки кепти тыңдап жаткан аудиториянын кептин объектисине болгон кызыгуусун арттыруу максатында ал жөнүндө алдына ала табышмактуу, бүдөмүк маалымат берүү, ошону менен бирге абройлуу, белгилүү инсандарга, маалымат булактарына шилтеме жасоо менен окурманды же угарманды ынандыруу, маалыматты тыгыздоо, тексттик алкактан тышкаркы маалыматка

шилтеме жасоо өндүү бир катар зарыл лингвопрагматикалык максаттарды, кептик стратегияларды ишке ашыруунун зарыл каражаты катары кызмат кылат.

Изилдөө ишибиздин III БАБЫ “КАРА РИТОРИКАНЫН ТИЛДИК ТАБИЯТЫ” деп аталат. Аталган бапта кара риториканын принциптери, ык-амалдары, колдонулуу чөйрөлөрү өндүү маселелер менен катар эле, анын жаралуу башаты, алгачкы формалары туурасында сөз болгон. Аталган маселелер менен эле катар, суггестиянын методдорунун тил илиминде колдонулушу же суггестивдик лингвистика менен кара риториканын орток проблемалары каралган. Ушул эле маселеге байланыштуу полемикалык риторикадагы бейконфронтациялык жана конфронтациялык стратегиялардын ар бирине тилдик фактылардын мисалында мүнөздөмө берилген. Сөз болуп жаткан маселелер текстке риторикалык талдоо жүргүзүүдө риторикалык фигуралардын колдонулуш мисалында да каралган. Атап айтканда, псевдологикалык манипуляцияларга, вербалдык амалдарга көңүл бурулуп, кара риторикада аларды ишке ашыруунун каражаттары катары амплификация, климакс, антиклимакс, антитеза, атрибутизация, апозиопезис, прозиопезис, астеизм, парцелляция өндүү жана башка риторикалык фигураларды иллюстрациялоо үчүн интернет булактарынан алынган материалдар, саясатчылардын кайрылуулары, алардын ортолорундагы полемикалык риторикага, кайым айтышууларга байланыштуу мисалдар талдоого алынып, төмөндөгүдөй тыянак-натыйжалар алынган:

- Көпчүлүк изилдөөчүлөр тарабынан кара риторика баарлашууну жеке мүнөзгө өткөрүү, этикалык нормаларды одоно бузуу менен оппонентти эмоциялык тең салмактуулуктан чыгаруу менен, аны өзүнүн эркине баш ийдирүүгө, макулдатууга багытталган аракеттердин жыйындысы катары да түшүндүрүлөт.

- Айрым окумуштуулар белгилегендей [Сидоренко, Петрова, 2015], кара риторика риториканын антиподу же “суррогаты” эмес. Ак риторика [Мкртычян, 2007] менен кара риториканы, образдуу айтканда, бир өзөктөн өсүп чыккан эки бутакка салыштырууга болот. Анткени риториканын “ак” жана “кара” деп бөлүштүрүүнүн өзү салыштырмалуу мүнөзгө ээ болуп, түпкүлүгүндө алар, параграфтын башында айтылгандай, философиялык өңүттөн караганда, карамакаршылыктардын бүтүндүгү жана алардын күрөшү катары каралышы шарт.

- Суггестиянын методдорунун тил илиминде колдонулушу суггестивдик лингвистиканын жаралуусун шарттаган. Ал эми кара риторика суггестивдик лингвистиканын алкагында да каралышы ыктымал. Суггестиянын кара риториканын коммуникативдик-когнитивдик негизин түзө тургандыгы

ишендирүү (внушение) кара риториканын стратегиялык максаты катары эсептелээри аркылуу түшүндүрүлөт. Кара риторикада жеке бир адамды же адамдардын белгилүү топторун ишендирүү, ынандыруу, максатында өзүнө керектүү бүтүмгө келтирүү үчүн риторикалык, диалектикалык, эристикалык жана рабулистикалык ык-амалдарды манипуляциялык максатта колдонуу алдыңкы планга чыгат.

•Окумуштуулар риторикадагы кептик стратегияларды классификациялоодо кооперативдик жана кооперативдик эмес стратегиялар деген терминдерди колдонушса, айрымдары полемикалык риторикада, негизинен, бейконфронтациялык жана конфронтациялык стратегия деген эки түргө бөлүп карашат: 1. Бейконфронтациялык стратегия аркылуу кептик коммуникацияга же диалогго кирген тараптар өз кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун сактоо менен, өз максаттарына жетишет. Б.а., бул стратегия диалог куруп жаткан тараптардын ортосундагы компромиссти камсыздоого багытталган; 2. Конфронтациялык стратегия конфликттик жагдайларды жаратууга багытталып, ал манипуляциялык тактикалар аркылуу реализацияланат. Бул стратегия, эң оболу, диалог жүргүзүүнүн агрессивдүү формасына негизделип, анда кептик коммуникациянын катышуучуларынын ортосундагы кастык мамиле жашырылбай, ачык түргө өтөт.

•Вербалдык жана псевдологикалык манипуляциялардын катарына кирген “рационалдуу аргументацияны келтирүүдөн качуу”, “жалган себепти аргументация катары келтирүү”, “ жалган аналогия”, “негативдүү маанидеги божомол ойлор, кыйытмалар” аркылуу жүргүзүлгөн манипуляция, “ирония, какшык аркылуу басынтуу”, “жалган түшүндүрүү” (псевдообъяснение), “жалган жыйынтык “(ложный вывод), “өзгөчө мотивтерге кыйытып толук айтпай коюу” (недосказанность с намеком на особые мотивы) ошондой эле “жалган макул болуу” (псевдосогласие), жалган сый көрсөтүү (псевдоуважение) өндүү манипуляциялардын прагматикалык табияты көркөм чыгармалар менен саясий медиатексттерден алынган үзүндүлөрдүн мисалында иллюстрацияланып берилген.

•Көркөм тексттин риторикасынын алкагында “көркөм текстке риторикалык талдоо” деген түшүнүк пайда болуп, анын өзүнчө багыт катары чеги жана интердисциплинардык мүнөздөгү маселелери атайын изилдөөлөрдүн объектисине айланган. Анткени көркөм чыгарма искусствонун башка түрлөрүнөн айырмаланып, оратордук кеп менен орток каражатка ээ. Ал каражат – тил. Ал эми көркөм текст илим менен искусствонун чегиндеги полифониялык структурага ээ объект катары эсептелет.

•Текстке риторикалык талдоо жүргүзүү аркылуу тексттин риторикалык түзүлүшүнүн ар кандай аспектилерине мүнөздүү маселелерди, атап айтканда,

кеп аркылуу таасир этүүнүн түрдүү ыкмаларын, кептик стратегиялар менен тактикалардын реализацияланышын, кептик жүрүм-турумдун өзгөчөлүктөрүнүн текстте чагылдырылышын, ошондой эле риторикалык фигуралардын жана стратегемалардын колдонулушун аныктоо менен, алардын аткарган кызматына түз байкоо жүргүзүү мүмкүнчүлүгү түзүлөт. Тексттерге риторикалык анализ жүргүзүү көндүмдөрүн калыптандыруу коммуникативдик компетенциянын маанилүү талабы катары эсептелет.

Изилдөө ишинин соңку параграфтарында манипуляцияларга, вербалдык амалдарга көңүл бурулуп, кара риторикада аларды ишке ашыруунун каражаттары катары амплификация, климакс, антиклимакс, антитеза, атрибутизация өндүү жана башка риторикалык фигураларды иллюстрациялоо үчүн интернет булактарынан алынган материалдар, атап айтканда, саясатчылардын кайрылууларына, алардын ортолорундагы кайым айтышууларга байланыштуу тилдик иллюстрациялар талдоого алынган.

Көңүл бурганыңыздар үчүн рахмат!

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Баяндама жыйынтыкталды, суроолорунуздар болсо бериңиздер. Кимде кандай суроо бар?

Ф.и.д., доцент С. Садыкова: 1-суроо: Диссертацияда этнориторика жөнүндө жазылган. Этнориториканын жалпы же илимий риторикадан кандай айырмачылыктары, кандай өзгөчөлүктөрү бар?

Изденүүчү У. Т. Мураталиева: Этнориторика жалпы риториканын бир бөлүмү. Этнориторика бөлүмүндө кептик жүрүм-турумдун улуттук-маданий айырма-бөтөнчөлүктөрү изилдөөгө алынат. Анткени ар башка улуттагы адамдардын ортосундагы иштиктүү, маданий, илимий же башка чөйрөлөрдөгү сүйлөшүү процессинде өз ара түшүнбөстүктү алдын алуу аракеттери ушул бөлүмдө иликтенет. Кептик коммуникацияда улуттук маданияттардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу диалогдун конструктивдүү, натыйжалуу болуусуна өбөлгө түзөт.

Ал эми жалпы риториканын предмети катары ар кандай турмуштук кырдаалдардагы кептик жүрүм-турумдун жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү жана кептин таасирин арттыруу үчүн аларды колдонуунун практикалык мүмкүнчүлүктөрү, көндүмдөрү эсептелет. Жалпы риториканын төмөндөгүдөй бөлүмдөрү бар:

- 1.риторикалык канон;
- 2.эл алдына чыгып сүйлөө (ораторика);
- 3.талаш-тартышка катышуу;
- 4.аңгемелешүү;
- 5.күнүмдүк сүйлөшүүнүн риторикасы;

6. этнориторика.

Риторикалык канон – байыркы риторикадан башат алган атайын белгилердин жана эрежелердин системасы. Бул эрежелер “Эмнени айтыш керек?”, “Кандай ырааттуулукта айтыш керек?”, “Кандай сөздөрдү колдонуу керек?” деген суроолорго жооп берет. Башкача айтканда, риторикалык канон мазмунду ойдо тутуу, ойдогу мазмунду керектүү ырааттуулукта жайгаштыруу жана сөз аркылуу туюндуруу өңдүү ойдон сөзгө чейинки психофизиологиялык процесстерди камтыйт.

2-суроо: Ак жана кара риторика деп айтып жатабыз. Экөөнүн кандай айырмачылыгы бар?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Ак риторикада оппонентти ынандыруу, ишендирүү полемиканын, дискуссиянын эрежелерин сактоо жолу менен ишке ашырылса, кара риторикада эрежелерди эске албастан, каршы пикир айтып жаткан оппонентти кандай гана жол болбосун, жеңүү максаты коюлат.

3-суроо: Унчукпоо ак риторикага киреби же кара риторикага киреби?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Биз ишибизде ак жана кара риториканы бир бутактан өсүп чыккан эки өзөккө салыштырганбыз. Унчукпоону да ушундай бутакка салыштыруу аркылуу айтам. Кээде унчукпоо аркылуу маданияттуу түрдө жеңишке жетүүгө болот. Ошол эле учурда унчукпай калуу катуу бир терс иштерге таасир этет.

Ф.и.д., доцент М. К. Алишова: 1-суроо: Манипуляциялардын ичинен жалган сый көрсөтүү (псевдоуважение), жалган макул болуу манипуляциялык амалдардын манипуляциялык максатта колдонулуп жаткандыгын кантип аныктайбыз? Балким бир тарап экинчи бир тарапка чындап макул болуп, же чындап эле сый көрсөтүп жаткан болсочу?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Суроонузга рахмат! Жалган сый көрсөтүү, жалган макул болуу манипуляциялык амалдарды аныктоодо биринчи кезекте контекст эске алынат. Эгерде кеп оозеки текст жөнүндө болуп жатса, анда фонациялык каражаттар б.а., интонация, тембр, күлкү өңдүү фонациялык каражаттарды эске алуу менен аныктоого болот. Ал эми жазма тексттерде биз жогоруда айткандай, контекст кептик кырдаал аталган манипуляциялык амалдарды аныктоого өбөлгө түзөт. Изилдөө ишибизде төмөндөгүдөй мисалдар келтирилди. Маселен, Т.Касымбековдун “Адам болгум келет” повестинен мындай мисалды келтиргенбиз. Оп-поо...кечээтен эле айтпайсыңбы аны. Лаппай, таксыр, азыр тамак жеп алалы. Эртең дозокко бар де, кете беребиз. Лаппай-теппейинди кой, Чаңгыл. Орко ормоё түштү. Шылдың эмес биердеги киши. Мен иштин жайын айттым. Кой-эй, бригад үкө, катуу кетпе. Сиз билген иштин жөнүн биз да билебиз. Биз дагы өкмөт менен бартияга көз ачканы ак эмгегибизди сиңирип келатабыз.

Атам өнөгүн кетирбей, “сиз” деген сөздү ныгырып, ууга чылап сүйлөдү. Сиз аксакал алды-кийиниңизди карасаңыз. Бир күн кызматтан түшсө, өмгөктөй берет бекен. Келтирилген мисалда жалган макул болуу дагы, жалган сый көрсөтүү дагы бар. Мисалы, лаппай, таксыр, кечээтен эле айтпайсыңбы? Мында лаппай таксыр деген жалган макул болуу, шылдыңдоо, какшык менен коштолду. Ал эми атам сиз деген сөздү уулга чылап сүйлөдү дегенде жалган сый көрсөтүү, какшыктоо аркылуу туюндурулат.

2-суроо: Кара риториканын бүгүнкү биздин коомдун жашоосунда кайсыл тармактарында активдүү колдонулуп жаткандыгы байкалат?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Кара риториканын каражаттары болгон манипуляциялык ык-амалдар псевдологикалык технологиялар дээрлик бардык эле тармакта колдонулуп жаткандыгы байкалат. Маселен, курулуш компанияларынын негиздөөчүлөрү, жетекчилери тарабынан адамдардын диний сезимдерине манипуляциялык таасир этүү менен алдоо жолдоруна барып жаткандыгын көрүп атабыз. Ошол себептүү Жогорку Кеңеште жарнаамада компаниялардын, ишканалардын аталыштарына карата диний түшүнүктөрдү, сөздөрдү колдонбоо боюнча мыйзам демилгеленген. Анкени башкасын айтпаганда да, курулуш компанияга миңдеген адамдар акчаларын алдырып, бир канчасы ооруга чалдыгып жатканыдыгын көрүүдөбүз. Анткени алар намаз окуган адамдар алдабайт деген ишенимде болуп, тигил же бул компаниянын расмий документтерин окуп текшербестен, акчаларын салып жатышкандыгына көптөгөн мисалдарды келтирсек болот. Бир эле мисал, жалпыга маалым “Ихсан” корпорациясы. Аталышы да, иштеген кызматкерлери да дин жолунда кийинип алышып, диний терминдер менен маалымат беришип турушса, жөнөкөй калк ага ишенип алданып калышкандыгы жалпыга маалым. Мындан сырткары шайлоо учурунда дагы талапкерлердин мечитке барып, үгүт иштерин жүргүзүшүн динди манипуляциялык максатта колдонуу катары эсептесек болот. Мындан тышкары манипуляциялар саясат айдыңында, соода тармагынан тартып адамдардын ортосундагы жеке мамилелерге чейинки алкакты өзүнө камтыйт.

Ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев: 1-суроо: Кара риторика боюнча айтылып жатат. Эмне себептен темада кара деген сөз жок? Тема өзгөргөнбү?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Тема өзгөргөн жок. Алгач темабыз “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: кара риторика маселеси” турпатында болгон. КӨЭУнин тил кафедрасында бекилгенде, белгисиз себептер менен кара деген сөз кирбей калган. Бирок ишибиздин объектиси катары кара риториканын стратегиялары киргизилген.

Ф.и.д., доцент А. Э. Абдыкеримова: 1-суроо: Кара риториканы изилдөөдө негизги материал катары текстти эле алган алгылыктуу болобу же дискурс алынган оңбу?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Текстти тулку алган оң. Ошол эле учурда дискурсту да алуу керек.

1-суроо: Жаңы риторика боюнча мисалдар каралганбы?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Албетте, ишибизде буга байланыштуу мисалдар келтирилген.

Ф.и.д., профессор М. А. Атакулова : 1-суроо: Жумушунузда риториканын кайсы концепцияларына жана моделдерине таянасыз?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Риториканын теориялык жана практикалык маселелеринин жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде изилденишине таянганбыз.

2-суроо: Риторикадагы классикалык жана заманбап ыкмаларды кандай салыштырасыз?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Риториканын классикалык алкагында псевдологикалык технологиялар, вербалдык агрессия, манипуляциялык амалдар, рабулистика, софистика өндүү ык-амалдар менен салыштырдык.

Ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова: 1-суроо: Изилдөөнүн объектиси катары кара риторикадагы стратегиялар, кептик тактикалар, манипуляциялык ык-амалдар тандалып алыныптыр. Бирок ишти окуганыбызда алгач жалпы риториканын маселелерине күбө болобуз. Андыктан эмне үчүн изилдөөнүн объектиси катары жалпы риториканын маселелери алынган эмес?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Сурооңузга рахмат! Туура. Ишибизде жалпы риториканын өзөктүү маселелери каралган. Бирок алгач темабыз “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: кара риторика маселеси” турпатында болгон. КӨЭУ нин тил кафедрасында бекилгенде, белгисиз себептер менен кара деген сөз кирбей калган. Ошол себептүү ишибиздин объектиси катары кара риториканын стратегиялары , тактикалары, манипуляциялар, вербалдык агрессиялар тандалып алынган.

2-суроо: Диссертациялык иште терминдер, түшүнүктөр аябагандай көп. Диссертациянын аягына терминдерди берип койсо, же жөнөкөй сөз менен деле жазсаңар болбойт беле?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Сурооңузга рахмат! Биринчиден тил илиминдеги илимий макалаларга, эмгектерге сереп салганда, ал эмгектерде чечендик кепке байланыштуу публицистикалык мазмундагы эмгектер жазылгандыгын байкадык. Бирок академиялык билим берүү чөйрөсүндө мындай мазмундагы макалалар менен чектелип калууга болбойт. Андыктан

бүгүнкү күндө бизге риториканын теориялык негиздерин, базасын иштеп чыгуу зарылчылыгы бар. Биз дагы башкы максатка ылайык терминдерди, категорияларды колдонуу менен алардын маанилерин чечмелеп түшүндүрүү жана тилдик иллюстрацияларды келтирүү аракетин көрдүк.

Ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова: 1-суроо: Рекламалар суггестивдик лингвистиканын предмети боло алабы?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Албетте, боло алат. Суггестия бул – ынандыруу, ишендирүү. Суггестия өзүнчө түшүнүк катары да колдонулат. Мындан тышкары суггестия ауто суггестия жана гетеросуггестия деген түрлөргө бөлүнөт. Ауто суггестияда адам өзүн өзү ишендирүүгө, кандайдыр бир аракеттердин ырааттуулугуна, аффирмацияга (адамдын өзүн өзү позитивге, жакшы маанай, көңүл туйгуга түздөп, тууралоосу), багыттайт. Ал эми гетеросуггестияда адамды же адамдардын тобун ишендирүү, ынандыруу суггестордун, б.а., башка бир адам тарабынан ишке ашырылат.

2-суроо: Суггестивдик лингвистиканын медицина илими менен байланышы барбы?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Сөздүн кудурети менен адамдын психикасына таасир этип, өзүнө ишендирүүгө багытталган тексттерди **суггестивдик лингвистика** дейбиз. Ал эми медицинада бейтапка карата болот. Бейтапка дартын айтпоо менен сакайып кетүүгө, ишендирүүгө багытталган сөздөрдү мотивдештирүү менен ишке ашырылат. Маселен, психотерапевт тарабынан туура багытталган суггестивдик нускамалар бейтаптын аң-сезимине таасир этүү менен, оң натыйжаларды берет. Атап айтканда, суггестиянын оң таасири астында бейтаптарды фобиялардан, невроздордон, депрессиялардан, зыяндуу адаттардан арылтуу мүмкүнчүлүгү бар. Ошол себептүү суггестиянын техникалары психотерапияда да активдүү колдонулат.

3-суроо: Күнүмдүк жашообуздагы пикир алышуулар риторика илиминде каралабы?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Күнүмдүк сүйлөшүүнүн риторикасында адамдардын күнүмдүк турмуштагы, тиричиликтеги кептик жүрүм-турумуна байланыштуу маселелерди иликтөөгө алат. Ошондой эле кептик жүрүм-турумдун, үй-бүлө мүчөлөрүнүн, достордун, тааныштардын ортосундагы мамилеге тийгизген таасирлери ушул бөлүмдө каралат.

Ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: 1-суроо: Биз байыркы элбиз. Кыргыздарда риторика түшүнүгү болгонбу?

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Кыргыздарда риторика түшүнүгү болгон. Риториканы 1990-жылдарга чейинки жана 1990-жылдардан кийинки

мезгилдерге бөлүп карасак болот. Риторика алгач өнөр, кийин коомдун өсүп-өнүгүүсүнө жараша илим катары калыптанды.

2-суроо: Риториканын теориялык-базалык категориялары катары кайсы категорияларды эсептейсиз?

Изденүүчү У. Т. Мураталиева: Кара риторикадагы ык-амалдардын баары риториканын теориялык-базалык категориясы катары эсептелет.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Суроолорду ушуну менен жыйынтыктайлы, анда акыркы сөздү диссертанттын илимий жетекчиси, академик Сыртбай Жолдошовичке берели.

Ф.и.д., академик С. Ж. Мусаев: Урматтуу кесиптештер, ишибизде ийгиликтер болсун! Кыргыз тил илиминде риторика маселеси лингвистикалык аспектиде биринчи жолу каралып жатат. Казактарда да бул маселе каралган эмес. Темага кара деген сөз кошулган болчу. Бирок белгисиз себептер менен кошулбай калыптыр. Бүгүнкү күндөгү риториканын баары кара риторика болуп эсептелет. Өкмөттөн баштап, мамлекетте иштегендердин баарынын сөзү кара риторика, баары алдайт. Риторика кыргыздарда абдан өнүккөн. Капалбаев риторика жөнүндө жакшы эмгек жараткан. Биз бул иште кара риторикага басым жасаганбыз. Кара риториканы ачып берүү үчүн жалпы риторикага кайрылуу керек. Ошого байланыштуу жалпы риторика тууралуу да түшүнүк бергенбиз. Мен изилдөөнүн жетекчиси катары бул ишти бүткөн иш катары эсептейм.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Анда эксперттерге сөз берели.

Эксперт, ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев: 1. Диссертациялык иштин темасы "Сездун магиялык кудурет-кучу: риторика маселеси" деп аталат. Негизинен иштин жалпы мазмунунда риторика маселеси тууралуу кеңири сез болгондугу анык. Ошондой болсо да, иштин максат-милдеттеринде: ... кара риториканын негизги стратегиялары менен тактикаларына, принциптерине, манипуляциялык ык-амалдарына, псевдологикалык технологияларына байланышкан маселелерин кыргыз тилинин факты-материалдарынын негизинде изилдөө", (7-б.) - деп баса белгиленген. 1-бапта риториканын теориялык маселелеринин изилдениши, 2-бапта изилдеенун материалдары, методдору каралат, ал эми, 3-бап "Кара риториканын тилдик табияты" деп аталып, коюлган маселенин негизги езегун тузуп турат. Ушундан улам, диссертациялык иштин темасы "Сездун магиялык кудурет-кучу: кара риторика маселеси" деп аталса дурус болмок.

2. Теманын актуалдуулугу так жана конкреттуу белгилениши шарт, аны узун сабак сез кылуунун кажети жок. Маселен, 4-бетте: "Албетте, байыркы

Грециядан башат алган классикалык риторика, монологдун теориясына негизделген оратордук искусство акырындап коомдук турмуштун турдуу чейрелерундегу, асыресе, маалымат айдычындагы болуп кербегендей өзгөрүүлөр, анын ичинде инсандын коммуникативдик потенциалынын өсүүсү риториканын да табиятынын өзгөрүп-өсүшүнө ебелге тузген. Ошондой болсо дагы байыркы доордон бери келаткан "Эмнени айтуу керек?", "Кандай ырааттуулукта айтуу керек?", "Кандай сездерду колдонуп айтуу керек?" деген суроолор риторикалык канон тушунугунун эзогун тузуп, өзгөрүүсүз кала тургандыгы талашсыз. Анткени риторика менен кошо калыптанган риторикалык канон мазмунду ойдо тутуу, ойдогу мазмунду керектуу ырааттуулукта жайгаштыруу жана аны сез аркылуу туюндуруу өндүү ойдун кепке айланганга чейинки психофизиологиялык механизмдин этаптарын камтыган универсалдуу структура катары эсептелет. Оозеки сүйлөшүү процессинде кептик коммуникацияга катышкандардын алдына коюлган максаттардын ишке ашуусу риторикалык канондун алкагындагы этаптардын сапатына тузден-туз байланыштуу" - деген сыяктуу ойлор тушундуруп баяндоо мунезунде берилген. Мындай ойлор теманы негиздөө эмес, баяндоо функциясын аткарып калган. (5-б-беттерде да орун алган)

3. Коюлган жоболор туура. Диссертациялык иште кара риторикага байланыштуу элдик оозеки чыгармалардан, акындардын айтыштарынан, оозеки сүйлөшүү кебинен, саясат айдычынан алынган факты-материалдардын негизинде кептеген мисалдар келтирилип, аларга карата диссертанттын жүйөсү пикирлери билдирилет. Ушуга карата атайын озунче жобо иштеп чыгуу зарылдыгы бар.

4. Иштин жалпы мазмунунда кептеген терминдер, риторикага байланыштуу атоолор колдонулат. Диссертант буларга так тушундурмелерду бере алган, бул жагын мыкты деп баалоого болот. Арийне, алардын айрымдарын факты-материалдардын негизинде далилдей кетсе, иштин сапаттуулугу мындан да жогоруламакпы деген ойдобуз.

5. Диссертациялык иш кыргыз тили илиминин маселесине арналган жана кыргыз тилинде жазылган сон, андагы каталарга жол берилбеш керек. Иште техникалык жактан кетирилген каталар кеп учурайт. Бир сыйра текшерип чыгуу керек.

Издөнүүчү У. Т. Мураталиева: Эксперттик комиссиянын мүчөсү ф.и.д. Дунканаев Абдыкалык Токтогулович агайыбыздын **биринчи сын-пикири** диссертациялык ишибиздин темасына байланыштуу айтылган. Анда айтылгандай, чындыгында эле иште коюлган башкы максатка ылайык жалпы риториканын теориялык жана практикалык маселелеринин контекстинде кара риториканын псевдологикалык технологиялар, манипуляциялык ык-амалдар

өндүү өзөктүү маселелер каралган. Андыктан, Абдыкалык Токтогуловичтин иштин темасына байланышкан айтылган сын-пикирин кабыл алабыз. Анкени илимий жетекчим ф.и.д., профессор, академик С.Ж. Мусаев менен темабызды тактаганда “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: кара риторика маселеси турпатында болгон. Бирок КӨЭУ кыргыз тили кафедрасында теманы бекиткенде кара деген сөз кирбей калган. Эгерде диссертациялык кенештин сунушу менен кара деген сөздү киргизүү аркылуу редакциялык оңдоого уруксат берилсе, темага кара деген сөздү киргизүү зарыл деп ойлойбуз. Андыктан биринчи сын-пикирди толук кабыл алабыз.

Экинчи сын-пикиринде иштин актуалдуулугунун баяндоо стилинде берилип, натыйжада тема негизделбестен жалпы маалыматтардын берилгендиги айтылган. Биз бул сын-пикирге толук кошула албайбыз. Анткени кыргыз тил илиминде этнориторикага байланыштуу айрым бир илимий-публицистикалык макалаларды эске албаганда, илимий-теориялык риториканын маселелерин изилдөө жаңыдан колго алынып жатат. Ошол себептүү темага актуалдуулугун жалпы маселелерден жеке маселелерге өтүү аркылуу негиздөөгө аракет кылдык. Б.а. жалпы риториканын өзөктүү маселелерине токтолбой туруп, кара риториканын проблемалары жөнүндө сөз кылуу мүмкүн эмес эле. Себеби жалпы риторикадай эле кара риторика дагы байыркы замандан башат алып, ал эми кыргыз этнориторикасындагы каргыштар, кордоо айтыштары, акыйнек айтышуу өндүү фольклордук чакан жанрлар кара риториканын классикалык үлгүлөрү катары эсептелет. Бир сөз менен айтканда, жалпы риториканын маселелерине учкай токтолбой туруп, кара риториканын маселелерине түз өтүп кетүү биз үчүн кыйынга турду.

Үчүнчү сын-пикирде фольклордук чыгармалардан, көркөм чыгармалардан, медиатексттерден алынган материалдар боюнча дагы бир жобо иштеп чыгуу зарылдыгы белгиленген. Сын-пикирде көрсөтүлгөндөй, аталган тексттер, үзүндүлөр теориялык маселелерди иллюстрациялоо катары гана берилген. Андыктан алардын мазмундары дагы теориялык материалдарга ылайык тандалып алынган. Ошол себептүү жоболор дагы теориялык өзөктүү материалдарга ылайык чыгарылган. Тилдик иллюстрацияларга карата жобо иштеп чыгуу зарылдыгы жок.

Төртүнчү сын-пикирде иштеги риторикага байланыштуу терминдер, категориялык түшүнүктөргө мисалдарды келтирүү зарылдыгы белгиленген. Изилдөө ишибизде ар бир түшүнүккө тиешелүү мисалдарды көркөм чыгармалардан, айрым медиатексттерден үзүндүлөр алынды. Эгерде айрым терминдерге мисалдар келтирилбей калса, айтылган сын-пикирди эске алабыз.

Бешинчи сын-пикирде орфографиялык жана техникалык каталар бар экени айтылган. Айтылган сын-пикирди толук кабыл алуу менен, айрым

сөздөрдүн биригип калган жерлерин ажыратып, орфографиялык каталарды ондоп, карап чыктык.

Эксперт, ф.и.д., доцент Б.Сагынбаева: 1. Риториканын айрым маселелеринин түркологияда кеп маданиятынын алкагында изилденүүсү жөнүндөгү параграфта казак тил илиминдеги маалыматтар кенен берилип, өзбек тил илиминдеги риториканын изилденүүсү үстүртөн сыпатталып калган.

2. Илимий риториканын ордуна колдонулган кыргыз тилинин стилистикасы, сүйлөө маданияты жана тексттин изилденүүсү боюнча авторлордун (Ж.Мамытов, Б.Усубалиев, С.Өмүралиева, Т.С.Маразыков, С.Ж.Мусаевдин) эмгектери илимий талдоого алынбастан санакталып берилген.

3. Диссертацияга коюлган талап боюнча, берилген мисалдардын көлөмү отуз пайыздан ашпоо керек. Бул иште айрым учурларда бир тексттен төрт бетке жеткен үзүндү берилип кеткен (131, 132, 133, 134-б.)

4. II бапта изилдөөнүн методдору бир бет менен чектелген. Кандай гана изилдөө болбосун жобо, эрежелерди чыгарууга багытталган, илимий изилдөөнүн негизги принциптерин аныктаган методдорго таянат. Бул эмгектерде методдорго таянуу аркылуу теманы ачып көрсөтүүсү өксүк болуп калган.

5. Диссертациянын III бабындагы кара риториканын тилдик табиятында саясий дискурс менен көркөм чыгарма дискурсу аралашып кеткен. Факт-материалдар катары булардын бирөөсүн эле алганда кара риториканын стратегия жана тактикалары так аныкталмак.

6. II баптан чыгарылган жыйынтык өтө кыска болуп калган.

Изденүүчү У. Т. Мураталиева: **Биринчи сын-пикирде** ишибиздин экинчи параграфында риториканын кеп маданиятынын маселелеринин казак тил илиминде изилдениши кенен берилип, өзбек жана азербайжан тил илимдеринде аталган маселелердин изилдениши учкай берилгендиги айтылган. Сын-пикирди кабыл алабыз. Ал эми казак тил илиминде риториканын, кеп маданиятынын маселелеринин кенен сыпатталып берилишине байланыштуу бир катар жагдайларды белгилегибиз келет. Диссертациялык ишке байланыштуу материалдарды чогулканда Казакстандын Алматы шаарындагы Илимдер академиясынын китепканасына 4 ирет барып, темага байланыштуу иштер менен таанышып, айрымдарын нускалап ала келгемин. Ошол себептүү казак тил илиминдеги риторика маселеси тууралуу маалымат кенен берилген. Экинчиден, казак тил илиминде да кыргыз тилиндегидей эле риториканын, анын ичинде кара риториканын классикалык үлгүлөрү, атап айтканда, каргыштардан, кордоо айтыштарынан, мистикалык поэзиядан башат алат. Бул жагынан алганда, сөз болуп жаткан

башаттар кыргыз тилинде дагы, казак тилинде дагы окшош, параллелдер өтө көп. Мындан тышкары эпикалык чыгармаларда дагы аталган чакан жанрлар орун алгандыгын кошумчалоого болот. Маселен, казак элинде дагы, кыргыз элинде дагы каргыштарга абдан этият мамиле жасалган. Башкача айтканда, каргыштар алкышка, оң мааниге оодарылган. Антифразистер бүгүнкү күндө деле активдүү колдонулат. Маселен, айтыла калчу “албарсты баскыр” («албасты баскыр»), “тукумуң кургур” («тукымың курғыр»), “желкең кыйылгыр” («желкең кыйлғыр»), “Чечек келгир” («шешек келгір») өңдүү айтымдарды каргыш катары карашат. Маселен, каргышты байкабай айтып алчу жагдайларда аларды алкоо маанисине өткөрүү менен, “тукумуң өскүр”, “Кудай албагыр”, “жолуң болгур”, “бай болгур” өңдүү антифразистерди колдонушкан. Ушул себептерден улам казак тил илиминдеги риториканын теориялык жана практикалык маселелерине кенен токтолууга туура келди.

Экинчи сын-пикирде кыргыз тил илиминдеги стилистикага байланышкан эмгектер талдоого алынбастан, санакталып гана берилген диги туурасында айтылган. Биздин жеке пикирибизде изилдөө ишибизге кыйыр тиешеси бар эмгектер кенен талдоог алынбагандыгын моюнга алабыз. Бирок алардагы ишке түздөн-түз тиешеси бар көз-караштар талдоого алынгандыгын белгилемекчибиз. Маселен, көркөм чыгарманын риторикасы маселеси каралганда профессорлор Бейшенбай Усубалиевдин, Турусбек Сейдакматович Маразыковдун, академик Сыртбай Жолдошевич Мусаевдин эмгектери даректүү, биздин ишибизге байланыштуу маселелер талдоого алынган.

Үчүнчү сын-пикирде талдоого алынган материалдардын көлөмдүүлүгү боюнча сын айтылган. Негизинен ишибизде манипуляциялык ык-амалдарды, вербалдык агрессияны, псевдологикалык технологияларды талдап, алардын маңызын ачып берүү үчүн чакан тексттер аздык кылат. Анткени бир сүйлөм аркылуу берилген манипуляциялык ык-амалдын маңызын ачып берүү үчүн контекст талап кылынат. Дегиле тексттин семантикалык структурасын изилдөөгө байланышкан эмгектердин дээрлик бардыгында эле мисалдар көлөмдүү берилет. Ал эми биздин ишибизде мисалдар негизинен жарым бет көлөмүндө берилген. Иштин 131-бетиндеги 4 беттен турган мисал амплификацияга байланыштуу берилген. Амплификация деп тексттин башындагы экспозициялык эки абзацтын негизги мазмундук өзөктү туюндурушу амплификациянын биринчи кызматы катары аныкталса, ал эми тексттин тулкусунда маанини күчөтүү максатында синонимдердин, бир өңчөй конструкциялардын кайталанышын амплификациянын риторикалык фигура катары аткарган экинчи кызматы катары кароого болот. Ушул себептүү тексттин тулкусундагы синонимдердин бүтүндөй катарын, антонимдик

түгөйлөрдү таап, талдоо жүргүзүү зарылчылыгы келип чыкты. Тексттин толук келтирилгендигинин башкы себеби катары амплификация риторикалык фигурасын эсептөөгө болот.

Төртүнчү сын-пикирде изилдөөнүн методдору боюнча маалымат учкай берилгендиги айтылган. Бул сын-пикирди кабыл алабыз. Методдор боюнча параграфты кайрадан карап чыктык.

Бешинчи сын-пикирде иштин 3-бабында медиатексттер менен көркөм чыгармалардан алынган материалдардын аралашып кеткендиги айтылган. Көркөм чыгармалардан алынган мисалдар негизинен көркөм тексттин риторикасына байланыштуу алынган. Ал эми медиатексттер көбүнесе манипуляцияларга байланыштуу келтирилген. Мындан манипуляциялык ык-амалдар көркөм чыгармаларда деле күнүмдүк сүйлөшүү чөйрөсүндө деле, саясат айдыңында деле колдонулуу мүмкүнчүлүгүнө ээ экендиги туурасында жыйынтыкка келүүгө болот. Демек, иллюстрациялар экинчи пландагы тексттин ролунда болгондуктан алар теориялык материалдардын мазмунуна ылайык келтирилген.

Алтынчы сын-пикирдеги 2-баптын жыйынтыктарынын кыскача берилгендиги тууралуу айтылган. Бул боюнча карап чыктык.

Эксперт, ф.и.к., доц.м.а. Жумагул кызы А. : 1. Диссертациялык иштин ичинде атайын бөлүп көрсөтүү зарылчылыгы болбогон жерлерде аларды ыгы жок өзгөчө белгилеп көрсөтүүнүн кандай жана канчалык кажети бар (мисалы, 71-92-беттердеги жоон кара (жирный) менен белгилеп көрсөтүү, же 83-85-беттерди бүтүндөй жана 3.5-бөлүмдү (125-бет) жантайыңкы (курсив) шрифт менен белгилөө)?

2. Диссертациялык иштин ичиндеги берилген бир топ шилтемелер пайдаланылган адабияттардын тизмесине кирген эмес (мисалы, киришүү бөлүмүндөгү Лучко, [2006], 1.2-бөлүмдөгү [Ш атинова, 1979], 2.1- бөлүмдөгү Н.Б. Мечковская [1998], Гимпельсон [2008], кийинки бөлүмдөрдө В.А. Гофман [2010], М .Я.Гловинская [1993], А. Б. Бушев [1999] ж.б. дагы бир топ авторлор) жана талапка ылайык аларды кайрадан толуктап карап чыгуу сунушталат.

3. Текст ичинде шилтемелерди бирдей формада берүү алгылыктуу болсо болмок, ошондуктан “КР президентине караштуу УАКтын диссертацияны жана авторефератты даярдоо боюнча нускамасына” ылайык кайрадан карап чыгуу талап кылынат (айрым шилтемелерде автордун фамилиясы жана инициалдары, эмгектин чыккан жылы, бети, дагы айрым шилтемелерде автордун фамилиясы, эмгектин бети берилген, айрым жерлерде чарчы кашаа менен эмес, кадимки кашаа аркылуу берилген, мисалы, 66-беттеги Н. Кошанский, 1829, Я. В. Толмачев, 1815).

4. Диссертациянын жана авторефераттын текстинде бир нече орфографиялык каталар кездешет, аларды дагы оңдоо талапка ылайык.

5. Техникалык мүчүлүштүктөр да көп кездешет. Талапка ылайык аларды оңдоо керек.

Изденүүчү У. Т. Мураталиева: Биринчи сын-пикирде диссертациялык иште атайын бөлүп көрсөтүү зарылчылыгы болбогон жерлерде белгилеп көрсөтүүнүн кажети жоктугу айтылган. Сын-пикирди толук кабыл алабыз, оңдоп чыктык.

Экинчи сын-пикирде адабияттардын тизмеси боюнча айтылган. Бул боюнча карап оңдоп чыктык.

Үчүнчү сын-пикирде шилтемелерди бирдей формада берүү жөнүндө айтылган. Бул боюнча карап, оңдоп чыктык.

Төртүнчү сын-пикирде диссертациянын жана авторефераттын текстиндеги кездешкен орфографиялык каталар боюнча айтылган. Каталар оңдолду.

Бешинчи сын-пикирде техникалык мүчүлүштүктөр тууралуу айтылган. Техникалык мүчүлүштүктөр оңдолду.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Анда талкууга өтөлү, кимде кандай сөз бар?

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков: Талкууда Мураталиева Уркуя Тойчуевнанын “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: риторика маселеси” атуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын коргоого сунуштоо айтылды. Башка сунуш түшкөн жок, анда ушул сунушту добушка койсок. Баары - макул, каршы, калыс жок.

Эксперттик курам диссертацияга жетектөөчү мекеме, расмий оппоненттер боюнча төмөндөгүдөй сунуш киргизген: биринчи оппонент катары Дунканаев Абдыкалык Токтогулович - филология илимдеринин доктору, доцент, К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын профессору, диссертациялык кеңештин мүчөсү, экинчи оппонент МаксUTOва Айзада Асанбековна – филология илимдеринин кандидаты, Эл аралык Кувейт университетинин журналистика жана социалдык-гуманитардык дисциплиналар кафедрасынын доценти, жетектөөчү мекеме катары К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасы. Ушул сунуштарга кошумча пикир барбы? Жок болсо, добушка коёлу. Каршы, калыс жок.

Эми коргоо күнүн белгилейли, 2025-жылдын 17-январы, саат 14:00гө коюлат.

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешинин кезектеги отурумуну

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1.1. Изденүүчү Мураталиева Уркуя Тойчуевнанын “Сөздүн магиялык кудурет-күчү: риторика маселеси” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши ачык добуш берүүнүн негизинде алдын ала коргоодон өттү деп эсептелсин жана ачык коргоого сунушталсын.

1.2. Диссертациялык ишке жетектөөчү мекеме катары К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасы, биринчи расмий оппонент катары ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев, экинчи расмий оппонент катары ф.и.к, доцент А. А. МаксUTOва бекитилсин.

Диссертациялык кеңештин төрагасы,
филология илимдеринин доктору, профессор

Т. С. Маразыков

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин доктору, доцент

С. К. Каратаева

Диссертациялык кеңештин төрагасы менен катчысынын колун тастыктайм:

КБнын башчысы

А. Жайнакова